

Samsun Mübadillerinde 1924 Eylül'ünde Yaşanan Sıtma Olayları

Yusuf Ziya BİLDİRİCİ

Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi
E-Mail: yziya@pau.edu.tr

Geliş Tarihi: 28.06.2018 Kabul Tarihi: 12.04.2019

Teşekkür

Çalışmam sırasında belgelerin düzenlenmesinde teknik yardımı olan öğrencim Dursun Ali KIRCA'ya, dayanışmasını gördüğüm Pamukkale Seyahat İşletmesi sahibi Mazlum BABABALIM'a teşekkür ederim.

ÖZ

BİLDİRİCİ, Yusuf Ziya, Samsun Mübadillerinde 1924 Eylül'ünde Yaşanan Sıtma Olayları, CTAD, Yıl 15, Sayı 29 (Bahar 2019), s. 227-245.

Savaşların neden olduğu en büyük sorunlardan biri de salgın hastalıklardır. Bazen düşmanın yaptığı tahribattan daha ölümcül olan salgınlar Türk-Yunan mübadelesi sırasında kendini göstermiştir. Henüz yeni kurulan Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, Sıhhiye Nezareti salgın hastalıklarla mücadeleye başladılar. Bu sırada gerek hastalıklarla mücadelede kullanılan ilaçların geliştirilememiş olması, halkın eğitimsizliği, gerekse de çeşitli nedenlerle gerçekleşen demografik hareketlerden dolayı salgınlar yayılıp Türkiye'yi etkisi altına almıştır.

Tarihte Canik Sancağı olarak bilinen Samsun ve çevresi Birinci Dünya Savaşı yıllarında sıtma salgınının yoğun yaşandığı bölgelerden biriydi. Tütün ziraatı yaptırmak amacıyla Hükümet tarafından mübadele kapsamında bölgenin sazlık ve bataklık alanlarına yerleştirilen göçmenler arasında 1924 Eylül'ünde sıtmadan kaynaklı ölümler meydana

geldi.

Türk Hükûmeti fazla sayıda göçmenin yerleşim ve sağlık sorunlarını çözmek için yeterli ekipman ile donanımdan yoksun bulunuyordu. Hükûmet sağlık hizmetlerinin yeterince verilemediği Samsun'da hayatı normalleştirmek için elindeki olanakları seferber ettiğinde göçmenlerden önemli bir kısmı yaşamını yitirmişti.

Bu çalışmada Samsun bölgesinde 1924 yılı Eylül'ünde yaşanan sıtma salgınları konusunda arşiv belgeleriyle örnekleme yöntemi yapılmış, sıklıkla görülen ölüm olaylarının boyutları irdelenmiştir. Ayrıca mübadillerin getirildikleri istasyonlarda sıhhi temizlik ortamından geçirilmeden iskân alanına götürüldükleri, yerel yönetimlerin sağlık memuru ve ekipmanlarının böylesine bir göçmen akınına hazır olmadığı, göçmenlerin yerleştirilmelerindeki yanlış uygulamalar vurgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, Samsun, sıtma, kinin, ölümler.

ABSTRACT

BİLDİRİCİ, Yusuf Ziya, **Malaria Incidents Of Emigrants From The Samsun Lived In September 1924,** CTAD, Year 15, Issue 29 (Spring 2019), pp. 229-245.

One of the biggest problems caused by wars is epidemic diseases. Sometimes the epidemics, which are fatal even from the destruction of the enemy, have manifested itself during the Turkish-Greek exchange. The newly established Exchange Office for Reconstruction and Housing, the Ministry of Health, started to fight epidemic diseases. Failing to develop in need of the drugs used in the fight against this disease, lack of education of the people, as well as outbreaks due to various reasons, demographic maneuvering has spread to Turkey under the influence.

Samsun and its environs, known as Canik Sanjak in history, were one of the regions where malaria epidemic was intense during the First World War. In September 1924, the deaths was caused by malaria among the migrants settled in the reeds and marshes of the region in the scope of the exchange by the government for the purpose of making tobacco cultivation.

The Turkish Government was devoid of equipment and equipment to solve the problems of settlement and health of a large number of migrants. When the government mobilized the facilities in Samsun, where health services could not be given enough, a significant portion of the immigrants lost their lives.

In this study, Samsun region made sampling the archive documents about the malaria epidemics occurred in September 1924, have been analyzed in the size of the frequent deaths, migrants from Turkey focused on being a carrier of some epidemic. In addition, it was tried to emphasize the misapplications in the placement of the displaced persons at the time when the displaced persons were taken to the settlement area in the stations where they were brought, and the health officers and equipment of the local administrations were not ready for such a migratory influx.

Keywords: Exchange, Samsun, malaria, quinine, deaths

Giriş

Tarih boyunca salgın hastalıklar toplumlar için büyük yıkımlar getirmiştir. Salgınlardan sıtma, Balkan Savaşları sırasında Türkiye'deki nüfusun önemli bir kısmını etkisi altına almış, 1910'da devlet tarafından yoksullara ücretsiz kinin dağıtılmıştı. 1913'te ise fakirler ve tarımla uğraşanlara ücretsiz kinin dağıtımını düzenleyen nizamnamede¹ İtalya'daki devlet kinini uygulaması örnek alınmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında 1917'de kininin ucuz satılmasıyla ilgili bir yasa çıkarıldı. Buna rağmen, alınan önlemler yetersiz kalmış ve sıtmadan kaynaklanan ölümler kaçınılmaz olmuştur. Gösterilen bütün çabalara rağmen, dört yıl süren savaş boyunca 461.799 sıtmalı askerden 23.351 bini yaşamını yitirmişti. Tezkerelerini alan pek çoğu erler de sıtmanın yurda taşınmasında etken olmuşlardır.²

Millî Mücadele sırasında sıtma yaygınlığı daha korkutucu bir seyir izlemiş, ordunun yarısının sıtmalı olduğu anlaşılmıştı.³ Sıtma hastalığının sivil halk arasında da yaygın olduğu ve bu hastalığa yakalananların genel nüfusun yarısı oranında olduğu belirtilmekteydi.⁴ Dışarıdan getirilmesi fazlaca tutar gerektirdiğinden, 1922'de İstanbul Kimyahanesi'nde üretilen bir ton kininin 250 kilosu Ziraat Bankası aracılığıyla halka bedava ulaştırılmıştı.⁵

İşgalcilere karşı oldukça zorlu bir ortamda verilen bağımsızlık mücadelesi zaferle sonuçlanmasına karşın, Cumhuriyet dönemi bürokrasisinin önünde halledilmesi gereken önemli işlerden biri de hiç şüphesiz sıtma konusuydu. Bakanlar Kurulu sıtma mücadelesinde kullanılmak üzere 10 Ağustos 1924'te Hollanda'dan 185 bin tl bedel karşılığı 5 ton kinin alınmasını kararlaştırdı. 14 Haziran 1925'te Alman Boehringer ve Cimmer⁶ şirketleriyle anlaşarak ordu bünyesinde kullanılmak üzere 10 tonun üzerinde kinin satın alınmasına karar verildi.⁷ Orduda alınan tedbirlerin yanı sıra, kinin sağlanması ve ucuza satılması

¹ Sıtmalı Mahallerde Fukara Ahaliye ve Zürrâya Meccanen Kinin Sağlanması Hakkında Nizamname (22 Cemaziyelahir 1331-16 Mayıs 1329-29 Mayıs 1913). Bkz.: *Düstur*, 2. Tertip, Cilt 5, İstanbul, 1332, s. 506.

² Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Yayınları 104, Ankara, 2005, s. 146.; Abdullah Lülecî, *İstanbul'da Salgın Hastalıklar (1918-1922)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2009, s. 14.

³ Süleyman Tekir, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'de Sıtma İle Mücadele Faaliyetleri (1923-1930)", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, Gece Kitaplığı, İstanbul, 2017 s. 398.

⁴ Orhan Özkan, "Atatürk Döneminde Sağlık Politikası", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 513, Ankara, 1982, s. 195.

⁵ Gürkan Tekin, *Sıbbiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nden Sağlık Bakanlığı'na (1920-2000)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s. 35-36.

⁶ Tekir, agm., s. 405.

⁷ Önder Duman, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kocaeli Vilâyeti'nde Sıtma Mücadelesi (1923-1938)", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu IV (24-26 Mart 2017)*, s.

amacıyla bir yasa çıkarılmışsa da sıtma yaygınının önü alınamamıştı.⁸ Sıtmaya karşı radikal önlemler içeren ilk önemli çalışma, 9 Ekim 1924'te Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti (SMİV) Vekili Dr. Refik Saydam başkanlığında toplanan Sıtma Mücadele Komisyonu'nun hazırladığı rapordur. Komisyonun hazırladığı raporla sıtma ile mücadelenin ana hatları belirlendi.⁹

Bu raporda belirlenenlerden hareketle Hükûmet, sıtma mücadelesiyle ilgili bazı yasa teklifleri hazırladı. Tekliflere eş zamanlı olarak aynı yıl İstanbul Bakteriyolojihanesi'nde kurs açılarak, bu merkezde eğitilenler Ankara, Afyon ve Adana'da açılan sıtmayla mücadele merkezlerinde görevlendirileceklerdir.¹⁰

Mübadele Uygulaması

Türk-Yunan savaşının sonlarına doğru Türkiye'de yaşayan 850 bin Rum Yunanistan'a göç etti. Yunanlı aşırı milliyetçilerin baskılarına dayanamayan Türkler de bu sırada çeşitli liman kentlerine doğru göçe başlamışlardı.¹¹ Her iki tarafta yaşayan etnik yapı ile ilgili sorunlar barış konferansında görüşüldü. Lozan'da toplanan Barış Konferansı'nda, 30 Ocak 1923 tarihli Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine Dair Sözleşme ve Protokol imzalandı. TBMM'nin 28 Ağustos 1923 tarihli oturumunda; mübadele işlemlerini yürütmek üzere Muhtelit Komisyon¹² kurulması kararı alındı.

Mübadele işlerini yürütmek üzere 13 Ekim 1923 tarihli bir kanunla Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti (MİİV) kuruldu. Mübadele Sözleşmesi gereği Batı Trakya dışındaki Yunanistanlı Müslümanlarla, İstanbul dışındaki Türkiyeli Rumlar karşılıklı olarak değişime tabi tutulacaklardı.¹³

1238'de BCA, 30.18.1.1/14.32.13 kayıtlı Osmanlıca belgesindeki firmaların adlarını Yuringer ve Himmer olarak kaydetmiştir.

⁸ Tuğba Korhan, "II. Dünya Savaşı'nda İzmir'in Sıtma İle Mücadelesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 31, Ordu, 2014, s. 371.

⁹ Yedigözü Paçacı, *Tek Parti Döneminde Salgın Hastalıklar: Sıtma Örneği (1923-1950)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2018, s. 28-29.

¹⁰ Fatih Tuğluoğlu, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32 (4), 2008, s. 355.

¹¹ Kemal Arı, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yaşanan Göç Olayları ve Sağlık Hizmetleri", *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Bildiriler (6-9 Kasım 2007 İzmir)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 156, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s. 108.

¹² Bayram Akça, "Lozan Barış Antlaşması'ndan Sonra Muğla Vilayetine Gelen Muhacirler", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 21, s. 18.

¹³ Arı, agm., s. 108.

Protokol uyarınca, 500 bin civarında Türk, Türkiye'ye göç ederken, Yunanistan'a göç eden Rum sayısı ise 350 bin oldu. 1923'ten itibaren Balkanlardan iskânlı ve serbest statüde 429.679 kişi Türkiye'ye geldi.¹⁴

Mübadillerin Türkiye'ye Nakilleri

Hükûmet gelecek mübadillerin Türkiye'ye taşınması işi için Seyr-i Sefain İdaresi ve diğer Türk vapur şirketleriyle anlaşma yaptı. MİİV mübadillerin deniz yolculukları sırasında ve yerleşti yerlerine götürülecekleri sıradaki sağlık sorunları ile nakil işlemleri için 1923 yılında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (HAC)¹⁵ ile sözleşme yaptı. HAC, sözleşme gereği her vapurda mübadillere çeşitli aşılar yapıyor, salgın olup olmadığına bakıyordu. Mübadillerin HAC'nin nezaretinde yapılan taşınma işlemlerine 1923 yılı Ekim ayından itibaren başlanacaktır.¹⁶

Vapurlar Samsun'a 9 günde gidebiliyorlardı. Mübadiller HAC'nin misafirhanelerinde dinlendirildikten sonra yerleşim yerlerine götürülüyorlardı.¹⁷ HAC Sıhî Yardım Heyeti 3 doktor, 2 memur, 4 hastabakıcı kadrosuyla¹⁸ 16 Kasım¹⁹ 1923'te Samsun'a geldi. Mıntıkâ Palas Oteli 15 yataklı dispanser biçimine getirildi.²⁰

Samsun, Ordu, Sinop, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Çorum, Tokat vilâyetlerinden oluşan bölge 1. İmar ve İskân Mıntıkâ Müdüriyeti'nin merkezi Samsun, vapurlarla getirilen mübadillerin kontrol ve dağıtım merkezlerinden biriydi.²¹

Mübadiller yerleşti yerlerine gönderilmeden önce HAC ve MİİV'nin açtığı misafirhanelerde barındırılıyorlardı. Vekâlet, misafirhanelerde kalan mübadiller için Samsun ve çevresinde 100-200 hanelik 20 köyün inşasını kararlaştırdı.²²

¹⁴ Canan Emek İnan, "Türkiye'de Göç Politikaları: İskân Kanunları Üzerinden Bir İnceleme", *Göç Araştırmaları Dergisi*, c. 2, Sayı 2, 2016, s. 17.

¹⁵ Türk Kızılayı.

¹⁶ Eda Özcan, "Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği", *ÇTTAD*, IX/20-21, 2010/Bahar-Güz), s. 65.

¹⁷ Mesut Çapa, "Mübadele'de Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:10, Yıl: 2001, Kayseri, s. 42-43.

¹⁸ Anılan doktorların mübadillerin şehre gelişi sırasında dispanserde bir süre görev yaparak buradan ayrıldıkları ortaya çıkmaktadır. Üzerinde çalıştığımız BCA belgeleri ve Kızılay Arşiv belgeleri üzerinde çalışan Çapa, "Yunanistan'dan Gelen...", s. 64'te Samsun'da 1 doktorun görev yaptığı, onun da MİİV Vekili Refet Bey tarafından azledildiği kaydedilmektedir.

¹⁹ İbrahim Erdal, "Türk Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardım Faaliyetleri", *A.Ü.D.T.C.F. Tarıh Araştırmaları Dergisi*, XXV, Cilt: 25, Sayı: 40, Ankara, 2006, s. 210'da kaynak belirtmeden taşınma işleminin 1923 yılı Kasım ayında resmen başladığını belirtiyor.

²⁰ Çapa, agm., s. 31-33.

²¹ Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı", *Atatürk Yolu*, Cilt 2, Sayı 5, 1990, s. 63.

²² Çapa, "Mübadelede...", s. 49.

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün verdiği bilgilere göre 16.277 Dramalı mübadil Samsun'a yerleştirildi.²³

Kasım 1923'ten itibaren Hükûmet tarafından şehir ve köylerde Rum çetelerince yakılan meskenlerin tamirine ve baraka evlerin yapımına başlandı. Kasım ayında mıntıka alanlarında tütün ziraatı yapmaları plânlanan 30 bin mübadil,²⁴ Ocak 1924 başlarından itibaren de 58.486 mübadil mıntıkadaki 13 alana yerleştirildi.²⁵

Samsun'da Sıtma Olayları

Türkiye'de sıtma olarak adlandırılan hastalık, dünyada daha çok malarya olarak bilinir. Etkeni bulunmadan önce, daha çok bataklıklardan salınan zehirli gaz soluması ile oluştuğu sanılır ve geceleri evlerini kapatanlara bu hastalığın bulaşmayacağına inanılırdı.²⁶ Daha sonra etkeni ve bunun da insandan insana sivrisineklerle²⁷ taşındığı bulunmuştu. Sıtma anofel cinsi sineklerin ısırmasıyla insanlara bulaşıyordu. Hastalığın ilerlemesiyle semptomlar²⁸ şiddetleniyor, ateş 40 derecenin üstüne çıkıyordu.²⁹

Sıtmanın verdiği yıkımın derecesini anlatmak amacıyla Kara Bela,³⁰ Azgın Canavar gibi adlar verildiği bilinmektedir. Yazdığı bir kitapta namert olarak nitelediği sıtmayı, kinin yaklaştığında damarların arasından dalak ve kemiklerin arasına kaçıp saklanan gerçek bir olağanüstü bir zararlıdan³¹ bahseder gibi anlatmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında başta kıyı kesimleri olmak üzere Samsun bölgesinin % 72'si sıtmalıydı. Sıtma salgını yağış miktarı, nem oranı ve uygun sıcaklık bir araya geldiğinde ortaya çıkmakta ve kısa sürede yayılmaktaydı. Samsun bölgesinde ortadan kaldırılması olanaksızlaşan su birikintileri ve diğer

²³ Güngör Mazlum, "Mübadele Göçmenleri (Çile Çiçekleri)", http://www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma_gungormazlum.htm.html 22.05.2014.

²⁴ Çapa, agm., s. 50.

²⁵ Zekâ Güner, "Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İskân Politikası", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi ICENAS 38 (10-15 Eylül 2007)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2007, s. 62.

²⁶ Recep Akdur, "Sıtma ve Sıtma Salgınları Tarihi", *Bilim Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 2, Ankara, Kış 2006, s. 2.

²⁷ Kürşat Altıntaş, "Sıtmanın Laboratuvar Tanı Yöntemleri", *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, Ankara, 1983, s. 324.

²⁸ Bulgular.

²⁹ Recep Akdur, *Sıtma Eğitim Notları*, T.C. Sağlık Bakanlığı, Cem Web Ofset Ltd. Şti., Ankara, 1997, s. 27.

³⁰ Sinan Demirbilek, "Tek Parti Döneminde İnhisarlar", *ÇTTAD*, XII/24, İzmir, 2012/Bahar, s. 205-206.

³¹ Reşit Galip, *Dört Azgın Canavar*, Maarif Vekâleti Halk Kitapları Serisi No 3, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930, s. 26.

tarafından da sıcaklıkların bulunması nedeniyle sivrisinek sürfeleri³² kolayca çoğalıyor ve sıtma salgınlarının ortamı hazırlanmış oluyordu. Tarlalarda amelelik yapan ırgatların cibinlik kullanması gerekirken, ya çatı katlarında ya da hayvan konulan yerlere yakın gecelemeleri nedeniyle sıtmanın önü alınamamaktaydı. Samsun'a tarlada ırgatlık için giden kimi işçilereler yol kenarları ve sulak yerlerde yattıklarından sıtmaya yakalanıyorlardı.³³

Osmanlı idarî yapılanmasında Canik Sancağı olarak yer alan Samsun mıntıkasındaki Kızılırmak ve Yeşilirmak, Çarşamba, Terme, Bafra deltalarının oluşturduğu bataklıklar ve Terme'deki çeltik alanları³⁴ insan sağlığını tehdit etmekteydi. Şehrin Kuzey taraflarındaki sazlık alanların doldurulması çalışmalarına 1922'de başlanarak dolgulu kısımlarda ekim yapılmış,³⁵ salgın hastalıklardan kaynaklı şikâyetler azalmıştı. Ancak yapılan tüm çalışmalara karşın sorun tam anlamıyla giderilememişti.³⁶ Bataklık alanlarda yapılan dolgu ve kurutma işleri yüklüce masraf gerektirdiğinden dolayı tüm alanların kurutulması gecikmiş, sıtma ve diğer salgınların önü alınamamıştı.³⁷

Tüm yurttan 5 milyon sıtmalı olduğu varsayıldığında 50 ton kinine gereksinim bulunmaktaydı. Oysa SMİV'in 1924 yılı bütçesinden ayrılan 62 bin lirayla ancak 1.381 kg kinin alarak vilâyetlere dağıtabilmişti.³⁸ Bu yılın başlarında taşkınlarla oluşan sazlık, bataklık alanlara karşı doldurma ve kurutma çalışmalarının yapılamadığı³⁹ varsayılırsa, özellikle mübadiller için Samsun ve çevresi adeta bir sıtma kaynağıydı. Şehirde hastane, ilaç, doktor ve sağlık memuru eksikliği⁴⁰ eklendiğinde ölüm bu mıntıkada kol gezmekteydi. Mıntıkalarla iletişimde bürokrasinin azaltılması amacıyla valilerin devre dışı bırakılması uygulaması yapılmıştı. Dolayısıyla mıntıkaya bağlı vilâyetlerin sorunları bir mıntika müdürü tarafından direkt MİİV'ne bildirilmekteydi. İşin en ilginç yanı ise bu kadar geniş bir alanın sağlık işleriyle ilgilenen bir doktorun⁴¹ görevli bulunmasıydı.

³² Durgun sularda sivrisineklerin bıraktıkları yumurtaların uygun sıcaklıkta geldiği aşama. Bkz.: Paçacı, agt. s. 76.

³³ Tuğluoğlu, agm., s. 353-354.

³⁴ Toprakta yığılma havuz biçimli yapılan çeltik salakları yaz ayında sürekli su ile doldurulduğundan, buraların sivrisineklerin üreme merkezleri haline geldiğine 1981 yılında Kadırlı'da şahit olmuştum.

³⁵ Mehmet Emin Yolalıcı, "1922-1923 Yıllarında Samsun Belediyesi ve Çalışmaları", *Cumhuriyet'in 80. Yılına Armağan*, Ankara, 2004, s. 483-484.

³⁶ Erkan Tural, "Bir Bürokrat Gözüyle Canik (Samsun) Sancağı", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. 17, S. 1, Ocak 2008, s. 87-88.

³⁷ Yolalıcı, agm., 485.

³⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C 6, 1.02.1340, s. 123; Tekir, agm., s. 406.

³⁹ Muzaffer Başkaya, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Samsun'da Sağlık Alanında Karşılaşılan Sorunlar", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, 2011, s. 78.

⁴⁰ Başkaya, agm., s. 77.

⁴¹ Çapa, "Yunanistan'dan Gelen...", s. 64.

Samsun ve çevresine yapılan mübadil yerleşimindeki yanlışlık, kurbanların sayısının artmasından belli olmaktadır. Mübadiller bataklık alanlara yakın yerlerde yerleştirilmişlerdi. MİİV Vekilliği'ne getirilen Refet Bey, başkente yansıyan ölüm olayları üzerine bizzat bölgeye gelerek incelemelerde bulunmak zorunda kalmış, yöre basınının; *Göçmenlerin çocuklarının yarısına yakını telef olmuştur. Büyüklüklerde de benzeri durum vardır. Biran önce gereken yapılmalı. Böyle giderse kıssa sürede şebirde göçmen kabristanlığından başka bir göçmen varlığı kalmağ⁴²* şeklindeki tepkisiyle karşılaşmıştı.

Samsun mıntukasının sağlık işleriyle görevli doktor ihmalkârlığından dolayı azledildiğinden takibi gereken işler aksamaktaydı. Refet Bey, bölgedeki teftişi sırasında mübadiller arasında sıtmanın tahrip edici bir durumda bulunduğunu, çok sayıda insan kaybının yaşandığını, merkez köylerine bir sağlık görevlisinin dahi uğramadığını bizzat görerek, durumu 5 Eylül 1924'te SMİV'ne bildirdi.⁴³ Sıtmanın mübadiller arasında kol gezdiği sırada, SMİV de Samsun Sıhhiye Müdüriyeti aracılığıyla gerekli tedbirlerin alınmasına çalışacaktır.⁴⁴

Samsun SMİV Müdürlüğü, Refet Bey'in şehre ulaşmasının ertesi günü köylerdeki mübadillerin genel durumunu yerinde incelemesi için Belediyeden bir sağlık çalışanını görevlendirmişti. Samsun Vilâyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdürü'nün emri üzerine mübadil yerleşisi yapılan Taflar Köyü'ne giden Belediye doktorlarından Bakteriyolog Osman Senai'nin tespitlerini içeren 6 Eylül tarihli raporu yürek burkan nitelikteydi. Osman Senai Bey; mübadil yerleşisi yapılan Taflar Köyü'ne gittiğinde elistima olarak adlandırılan sıtmaya yakalanan insanların takatsızlık ve çaresizlikten topraklar üzerinde yattıklarını gördü. Dağıtmak üzere kendisine verilen 800 gr kinin, kül suyu ilk girdiği baraka evde⁴⁵ tükendi. Mübadil köyler nüfusunun sıtmanın etkisiyle her gün eridiğini, bu durum sürdüğü takdirde Kış ayına girilmesiyle sıtmanın yapamadığı tahribatı diğer hastalıkların yapmasının beklendiğini, köylerdeki her evin sakinleri için en az 5 kg kinin⁴⁶ gerektiğini belirtmekteydi.

Karşılaştığı olumsuz manzara karşısında geri dönmek zorunda kalan Osman Bey, iki gün boyunca kinin istediği halde gönderemeyen İskân Dairesi'nin tutumundan yakınmakta, sıtmanın tesiriyle her gün eriyen mübadil köylerinin bu gidişle İlbahara kadar harabe haline geleceğini, yaşayan canlılar yerine cansız cesetler üzerinde haşerelerin kalacağını, bu sosyal sefaletle çare bulunmazsa felaketin yakın olduğunu Samsun SMİV Müdüriyeti'ne bildirmekteydi.⁴⁷

⁴² Arı, agm., s. 113.

⁴³ BCA, 272.79.72.3.19-2. (5 Eylül 1340-5 Eylül 1924)

⁴⁴ BCA, 272.79.72.3.19-3. (6 Eylül 1340-6 Eylül 1924)

⁴⁵ Ahsaptan yapılmı ekonomik evdir.

⁴⁶ BCA, 272.79.72.3.33-4. (6 Eylül 1340-6 Eylül-1924)

⁴⁷ BCA, 272.79.72.3.33-4. (6 Eylül 1340-6 Eylül-1924)

Mübadiller arasında sıtmadan kaynaklanan ölüm olayları üzerine Vilâyet İmar ve İskân Müdürlüğü, 15. Fırka Kumandanlığı'nın olanaklarından yararlanmak istedi. Aldığı emir üzerine mübadillerin yerleştirildiği köylere görevli olarak giden 15. Alay Doktoru Yüzbaşı Rauf'un 11 Eylül'de Samsun Sıhhiye Müdüriyeti'ne sunduğu rapor, bataklık alanlarda mesken ve yeterli beslenmeden yoksun kalan bu zavallıların sıtmanın kucacağına nasıl itildiklerini gözler önüne seriyordu:⁴⁸

Samsun İmar ve İskân Mıntıka Müdüriyeti'nin verdiği 675 gr kinin komprimesi ve 4 kutu ampul kinin ve bir sıhhiye memuruyla birlikte şehre üç saat uzaklıktaki Çırakman, Aşağı ve Yukarı Canik köylerine gittiğini belirten Yüzbaşı Rauf, fakir mübadillerin meşe dalları üzerine yırtık ve köhne çadır parçalarından yaptıkları korunaklarda barındıklarını, yağmurdan ve soğuktan korunma olanağı bulunmayan, her türlü sıhî şartlardan yoksun bu meskenlerde 800'ü aşkın hastanın bulunduğunu gözlemlemişti. Mübadillerin yaşadıkları köylerin bataklıkla kaplı Çarşamba Ovası'na yarım saat uzaklıkta bulunduğundan, hastaların %50'sinin humma-i sıtmaya,⁴⁹ %50'sinin de yaygın hastalıklardan dizanteri ve ishale yakalandıklarını tespit eden Yüzbaşı Rauf, aynı raporda şöyle diyordu:

“[M]ısır ekmeği, mısır unu çorbası ve dağlarda kendiliğinden yetişen incir, yaban armudu ile yetersiz beslenen mübadiller arasında en ziyade süt çocuklarının etkilendiklerini, 8-10 yaş aralığındaki çocuklarda sıtmanın etkisiyle, fakru'd-dem-i 'amık,⁵⁰ dahâme-i damar,⁵¹ za'fiyet-i umumiye⁵² görüldüğünü, İmar ve İskân Müdüriyeti'nin verdiği kininlerin sadece 50 kadar hastaya verildiğini, diğer hastaları da sıtmadan korunmaları konusunda bilgilendirdiğini”

Yüzbaşı Rauf, Canik Köyü'nde çocuklar ve ergenler arasında sıtmadan dolayı günde 2-3 kişinin yaşamını yitirdiğini, cenazelerini kaldırmak ve mezar yeri hazırlamak için sağlam adam bulmakta sıkıntı çektiklerini, köylerde aralarında uzaklıklar bulunan tepeler üzerine yapılan kulübelerde yaşayanların birbirlerine yardım edemeyecek derecede çamur ve balçık içerisinde yaşadıklarına şahit olmuştu. Ayrıca, mübadillerin meskenleri Kuzey rüzgârlarına açtı. Rumlar buralardan ayrılırlarken sağlam barınak bırakmadıklarından⁵³ dolayı mübadiller ilkel şartlarda barınmaktaydılar. Çadırlarını, kulübelerini hava almak, güneş görmek ve temizlik yapmak için açmadıklarından dolayı, loş koku, nem ve pislik içindeydiler. Yüzbaşı Rauf, *bu çaresiz insanlardan sıtmalı olanların hastahânelerde tedaviye alınmalarını, diğerlerinin de yapımı beş ay sürecek olan konutlar tamamlanana*

⁴⁸ BCA, 272.79.72.3.33-5. (11 Eylül 1340-11 Eylül 1924)

⁴⁹ Ateşli sıtma.

⁵⁰ Kansızlık artışı

⁵¹ Damar genişlemesi.

⁵² Genel takatsızlık.

⁵³ Çapa, agm., s. 52.

kadar evlere nakillerinin yapılarak beslenmelerinin sağlanması gerektiğini raporuna ekleyerek bir hafta sonra⁵⁴ geri dönmüştü.

MİİV Vekili Refet Bey, yaptığı teftiş sırasında görevine özen ve dikkat göstermeyen doktoru görevden aldığından, bütün mıntıkadaki mübadillerin sağlık sorunlarının takibini yapacak bir görevlinin bulunmaması yeni bir sorun olarak ortaya çıkmıştı. 12 Eylül'de gelişmeyi SMİV'ne bildiren Refet Bey, sıtmalı köylerdeki mübadiller için Hilâl-i Ahmer Merkezi'nden sağlanan 4 kg kininin hemen dağıtıldığını, bu iş için ayrılan tutar karşılığı kinin alınması yönünde de girişimler yapıldığını, Sıhhiye Müdüriyeti aracılığıyla gerekli özenin gösterilerek yapılacak incelemeden ortaya çıkacak sonuçların beklenildiğini⁵⁵ yazacaktır.

Mübadiller arasında yapılan araştırmalara bakılırsa, 1924'ün başlarından itibaren Samsun'a gelmeye başlayan mübadiller tahaffuzhanenin⁵⁶ yeterli sağlık koşulları taşımaması nedeniyle Nisan sonunda sıtma ve diğer hastalıklara yakalanmışlar, yaz mevsiminin ortasına gelindiğinde ise yüzlercesi hayatlarını kaybetmişti. Gelişmeler üzerine MİİV Hıfzıssıhha Müfettişliği şehre bir müfettiş gönderdi. Refet Bey'in, müfettişten 1. Mıntıkadaki tüm yerleşkelerin sağlık durumu hakkında genel bilgi toplaması istediği anlaşılıyor. Çalışmalarını tamamlayan Müfettişin raporuna göre; Ordu, Amasya, Çorum, Tokat, İzmit, Sivas, Yozgat ve diğer yerleşkelere gönderilen mübadiller arasında Nisan sonunda ortaya çıkan sıtma ve diğer salgınlardan yüzlerce mübadil hastalanmış, yaklaşık olarak aynı miktarı da yaşamlarını yitirmişlerdi. Yapılan incelemeler Samsun'da temizleme işlerine gerekli özen gösterilmediğinden dolayı mübadiller arasında salgın ve ölüm olaylarının yaşandığını ortaya koymuştu.

“[H]atta Niğde, Aksaray, Kayseri, Develi, İncesu taraflarındaki salgın hastalıkların bulaşma ve yayılmasına da Mersin ihraç iskelesindeki misafirhanede fennî temizlik yerinin bulunmaması neden olmuştu. Samsun iskelesindeki gayr-ı fennî bir durumdaki misafirhâneler, fennî temizliğe tabi tutulmadan gönderilen mübadiller ve fennî temizlik yapılmayan yerleşkeler birer hastalık kaynağı olmuşlardı. 15 Eylül itibarıyla Çarşamba taraflarında Canik gibi küçük bir köyde 20 gün içinde 180 kişilik mübadil grubu içinden 103 kişinin sıtmadan dolayı yaşamlarını yitirdiklerini belirten Müfettiş, sıtmanın 20 gün içinde küçük bir köyde bu kadar tahribât yapmasına dikkat çekmekteydi.⁵⁷

Sıtma daha çok dengeli beslenmeye gereksinim duyan ve bunlardan yoksun durumdaki çocuklar üzerinde ölümcül etkisini gösteriyordu. Samsun ve yakın

⁵⁴ BCA, 272.79.72.3.33-5. (11 Eylül 1340-11 Eylül 1924)

⁵⁵ BCA, 272.79.72.3.15-1. (12 Eylül 1340-12 Eylül 1924)

⁵⁶ Salgın hastalıkların yayılmasını önlemek için kurulan sağlık tesisidir.

⁵⁷ BCA, 272.79.72.3.19-5. (15 Eylül 1340-15 Eylül 1924)

çevresindeki mübadillerin çocuklarının yarısının öldüğü basına da yansımıştı.⁵⁸ Hıfzıssıhha Müfettişi, SMİV'ne 15 Eylül'de gönderdiği genel raporda;

“[B]ölgede görülen sıtmanın tedavisi gerekirken, hastalardaki tedavi tarzının meçhul olduğunu, tedavide hastaya kininin etken bir madde olmakla birlikte sadece bir vasıta olduğunu, hastalığa karşı hastanın direncini sağlamak ve antikorları⁵⁹ çoğaltmak gerektiğini, hangi durumdaki hastaya kinin verileceği konusu bir ihtisas meselesi iken, hastalığın yaygın ve ölümlü olduğu yerlerde⁶⁰ ne şekilde davranıldığının bilinmediğini sıralıyor, öncelikle vücut direncini kaybetmiş mübadillerin beslenmelerinin sağlanması gerektiğini belirtiyordu.”⁶¹

Türkiye genelinde mıntıkalarındaki yerleşkelerde görülen salgınlar MİİV Hıfzıssıhha müfettişlerini endişeye düşürdüğünden, sürekli olarak Vekâlet makamını uyardılar. Mıntıkalarındaki sağlık memurlarının görevlerinde kusurlu davrandıklarını, verilen talimatlara aykırı hareket ettiklerini, çok dikkatli davranılmasına rağmen Samsun ve İzmir gibi mıntikalarda salgınların endişe verici boyuta gelmesinin nedeninin sıhhi teftiş yapılmamasından kaynaklandığını⁶² belirtmekteydiler. Sıtma yeni bir yaşam umuduyla gelen mübadilleri tüketmekteydi. Ülke genelinde sıtmadan kaynaklı ölümlerin artış göstermesi üzerine MİİV, mıntıklar için 13 parti halinde 13 bin liralık kinin alındığını 17 Eylül'de İstanbul'daki Hilal-i Ahmer Genel Merkezi'ne bildiriyordu.⁶³

MİİV Vilâyet sıhhiye müdürleri, Samsun mıntukasındaki ölüm yaygınlığı karşısında 17 Eylül'de SMİV'ne uyardıya çalıştılar. Müdürler bölgedeki sağlık hizmetlerinin layıkıyla yürütülmemesinden dolayı mıntıklarında sıhhi durumun endişe verici olduğunu belirterek, SMİV müfettişlerinin bölgede yapacakları teftiş sırasında mıntık doktorlarının da mübadillerin sağlık durumlarını yerinde görmelerini SMİV'nden önemle rica ettiler.⁶⁴

⁵⁸ Arı, agm., s. 113.

⁵⁹ Vücuda virüs, bakteri ve mikrop gibi yabancı maddeler girdiğinde bağışıklık sistemi tarafından üretilen bir çeşit proteindir.

⁶⁰ Müfettiş aynı tarihte SMİV makamına gönderdiği bir yazıda, defalarca emredilmesine karşın mıntıkada fennî temizlik, fennî bilgilendirme ve temizlik usullerine uyulmaması sonucu yerleşki yerlerinin, özellikle Samsun ve Sivas mıntikasının, salgın hastalık çeşitlerine kaynak olacağını, lekeli hummanın asıl öldürücü etkisinin bir buçuk ay sonra görüleceğini, mübadillerin yerleşkelerinde fennî temizlik yapılmaması sonucu bu yerlerin hastalığın kaynağı olduğunu, mübadillere biran önce fennî temizlik yapılarak bulaşıcı hastalıkların yayılmasının önleneceğini, onların dinlendirilerek sağlıklarına kavuşturulmaları, mıntikalardaki sağlık memurlarının işin ehli görevleriyle değiştirilmesi gerektiğini bildirmişti. Bkz.: *BCA*, 272.79.72.3.19-6. (15 Eylül 1340-15 Eylül 1924)

⁶¹ *BCA*, 272.79.72.3.19-5. (15 Eylül 1340-15 Eylül 1924)

⁶² *BCA*, 272.79.72.3.19-4. (16 Eylül 1340-16 Eylül 1924)

⁶³ *BCA*, 272.79.72.3.16-1. (18 Eylül 1340-18 Eylül 1924)

⁶⁴ *BCA*, 272.79.72.3.19-1. (22 Eylül 1340-22 Eylül 1924)

18 Eylül'de mıntıkaya bağlı Sivas Hafık'teki mübadiller arasında da fennî temizliğin yapılmamasından kaynaklı sıtma ve diğer salgınlar görülmüştü. Sıtmanın kaynağı olan mıntıka yerleşkelerinden Sivas'ta, SMİV tarafından biran önce fennî temizlik⁶⁵ yapılması isteniyor,⁶⁶ Sivas'tan Hafık'e sevk edilen mübadillerde ortaya çıkan salgınlar MİİV Müşaviri Hamid ve Sıhhiye Müdüriyeti tarafından 22 Eylül'de yakın incelemeye alınıyordu.⁶⁷

SMİV, Vilâyet Sıhhiye Müdüriyeti'nden gelen ve Samsun merkez köylerindeki mübadillerin içinde buldukları sefaleti ortaya koyan iki raporu 22 Eylül'de MİİV'ne gönderdi.⁶⁸ MİİV, Hıfzıssıhha Müfettişliği'nden Samsun ile ilgili genel bir rapor düzenlenerek verilmesini istedi. Görevlendirilen Hıfzıssıhha Müfettişi Vekâlet'e daha önceden gönderilen raporları inceleyerek; 15. Alay Doktoru Yüzbaşı Rauf'un 11 Eylül'de Samsun Sıhhiye Müdüriyeti'ne sunduğu raporla eşleşen bilgileri 28 Eylül'de Vekâlet'e rapor halinde sundu. Müfettiş, Samsun ve civarındaki mübadillerin aynı yerlerde yaşadıkları sürece perişanlıklarının süreceğini, kinin tedavisinden de bir sonuç alınamayacağını, kinine verilecek keülliyetli harcamaların beder olub gideceğini, bu hâle şimdiden bir çare bulunmazsa felaketin muhakkak olduğu uyarısını yaparak tespit ettiği maddelerin mübadiller hakkında biran önce uygulanmasını istedi:

“1- Çadırlarda bulunan muhâcirlerin bir an önce binalar altına alınması.

2-Bataklık civarında olanların ekili olmayan mahallere nakilleri.

3-Hastalık dolayısıyla vücut zayıflığı ve düşkünlüğü çekenlerle beslenmeye muhtaç bulunanların hayatlarını koruyacak derecede direnç verici gıda ile beslenmeleri.

4-Halen bunlar sıtma ile hasta iseler de kâşe kinin bir hâle geldikten sonra kininle tedavisinden hiçbir sonuç alınamayacağından, bundan sonra ekili mahaller kaldırılarak ilkönce direnç verici gıdalar ile sabah kahvaltısı takviyesi ile birlikte kinin ile tedavileri. Çünkü mevcut vücut dirençleri düşkün ve güçsüz kalmış olanların hastalıkları arttığına direnç verici gıdalar oldukça etkisizleşeceğinden kininin hiç tesiri olmayacaktır.

5-Gazetelerle ilân edilen seyyar doktorlara ayrılan ücretle hiçbir doktor bu hizmeti kabul etmediği kimsenin başvuru yapmamasından anlaşılma, ücretin yeteri kadar artırılarak yeniden ilânına emir verilmesi.

⁶⁵ SMİV, göçmen ihraç iskelelerindeki temizliğe önem vermesine karşın, bazı görevlilerin lakayt davrandıkları anlaşılmaktadır. Zira Vekâlet Sıhhiye Müşaviri, Pire ve Atina'da 8 veba olayını öğrendiğinde, temizliğe önem vermeleri konusunda daha önceden mıntıkalara duyuru yapıldığını, bu vesileyle olaydan beş gün sonra mıntıkların temizlik konusunda yeniden uyarılmasını istemişti. Bkz.: *BCA*, 272.79.72.3.31-2. (23 Ağustos 1340-23 Ağustos 1924)

⁶⁶ *BCA*, 272.79.72.3.23-1. (22.9.1340-22 Eylül 1924)

⁶⁷ *BCA*, 272.79.72.3.23-2. (22.9.1340-22 Eylül 1924)

⁶⁸ *BCA*, 272.79.72.3.33-3. (22 Eylül 1340-22 Eylül 1924)

6-Mıntıkalaradaki muhâcirlerin bu felâketlere düşme nedeni, mıntıkların makâm-ı devletlerinden yazılan emirleri okumamaları veyahut okuyup ta içeriğini anlamamaları ve vazifelerinin bilincinde olmayıp, boşuna yazışmalarla açıklamaya zaman harcamalarının neden olduğuna inanmaktayım.

7-Görülebileceği üzere sunulan maddelerin uygulaması onandığı halde, kışın gelmesinden önce gereğinin çabuklaştırılarak yerine getirilmesi hususunun lâzım gelenlere duyurulması arz edilir efendim.”⁶⁹

Vekâlet bu yazı üzerine, İstanbul Hilal-i Ahmeri’nde bulunan bütün kininin Sıhhiye Vekâleti namına istendiğini, kininler için ayrılan 30 bin liralık ödeneğin 10 bin liralık kısmının Hilal-i Ahmer’e gönderildiğini, siparişin geldiği anda nazik konumdaki Samsun mıntıkasında kullanılmasını aynı gün önemli ve acil kaydıyla 28 Eylül’de SMİV’e⁷⁰ bildirdi. MİİV, Samsun İmar ve İskân Müdürlüğü’ne gönderdiği 29 Eylül tarih ve acil kayıtlı yazıyla: ⁷¹

“1-Hastalık olan köylerden muhâcirleri tedavi etmek üzere Samsun’da halâ mevcut serbest doktorlardan üçünün görevlendirilerek, mevcut harcamalarından başka her birine 125 lira belirlenmiş aylık ücret verilerek derhal köylere gönderilmeleri.

2-Anılan doktorların lüzum göreceği eşyalar ve sıhhi malzemelerin Samsun’dan satın alınarak sağlanması için şimdilik 10.000 lira avans verilmiştir.

3-Muhâcirlere buğday ve kabaktan mamul ekmeğe verilecektir.

4-Doktorların ilgileriyle hasta ve beslenmeye gereksinim duyan zayıf vücutlular ve çocuklara direnç artırıcı gıdalar verilecektir.

5-Çadırlarda, bataklık civarında ve ahşaptan yapılmış mıntıkalarındaki muhâcirler salım mahallere ve binalara nakil edilecektir.

6-Önemli hastaneler muhâcir hastalarını yerleştirmeye olanak vermediği takdirde mevcut hasta sayısına göre dağıtılmak üzere şimdilik emrinize 500 balık verilmiştir.

7-Verilen emirlerin harfiyen uygulanmasında boş işle uğraşan ve gayretsizlik gösteren yazışmayla zaman geçiren memurlar istisnasız cezalandırılacaktır.

8-Muhâcirlerin sağlık durumlarının düzelme ve düzenlenmesi her ne gerekiyorsa hemen yapılacak ve gereksinim duyulan maddeler tükenmeden önce bilgi verilecektir.”⁷²

şeklinde belirttiği bildirimle, mübadillerin bataklık alanlardan kurtulmalarını sağlıyor, sıtmalıların vücut dirençlerini artırıcı gıdaları gündeme getiriyor, sıtma mücadelesinde etkin uygulamaları devreye koyuyordu.

⁶⁹ BCA, 272.79.72.3.33-2. (28 Eylül 1340-28 Eylül 1924)

⁷⁰ BCA, 272.79.72.3.32-1. (28.9.1340-28 Eylül 1924)

⁷¹ BCA, 272.79.72.3.33-1. (28.9.1340-28 Eylül 1924)

⁷² BCA, 272.79.72.3.33-1. (28.9.1340-28 Eylül 1924)

Samsun mıntıkasındaki sıtma hastalığının öldürücü etkisini göstermeye başladığı sıralarda görevlilerin yanlarında çok az miktarda kinin bulunması, kinin istendiğinde de yazışmaların zaman alması gibi gerekçelerden resmî görevliler ve mübadillerin çok sıkıntı yaşadıkları anlaşılıyor. Bu nedenle SMİV, gönderdiği telyazısına acil kaydı düşerek kininlerin gereksinim duyulan yerlere çabuk ulaşmasını sağlamaya, “neme lâzımcı” klasik memuriyet geleneğini ceza korkusuyla sonlandırmaya çalışmıştı.

Bu sırada sıtmadan dolayı bağışıklık sistemini zayıflayan mübadillerin başka hastalıklara yakalandıkları öğrenildi. Mıntıkada bulunan Çorum’da beş tane tifüs, bir tane de lekeli humma olayı 4 Eylül’de MİİV tarafından haber alınmış, SMİV memurlarınca fennî takviyeli tedbirler alınarak⁷³ hastalıklara karşı önlem alınmaya çalışılmıştı.

MİİV, bir yandan da HAC’nden satın aldığı kininlerin gereksinim duyulan merkezlere yetiştirilmesi için çaba gösteriyordu. Vekâlet, tutarının ödenmesinin ardından, 6 Ekim’de acil kaydıyla Samsun’a 100 kg kininin peyderpey gönderileceğini SMİV’ne bildirmişti. Aynı zamanda sıtmadan dolayı mübadillerin yaşam şartlarının zorlandığı İzmir’e 100, İzmit ve Tekirdağ’a 50’şer, Antalya ve Balıkesir’e 25’er ve Adana’ya 70 kg kininin peyderpey gönderilmesine⁷⁴ çalışıldı.

SMİV Hıfzıssıhha Müdürüyeti, mübadillerin bataklık alanlarda kaldıkları sürece sıtma tedavisinden sonuç alınamayacağını, yapılan yazışmalardan mübadillerin dağlık yerlerde yaşayan halktan olduklarını ve geldikleri yerin iklimine uyumlu yerlere nakillerinin sağlanması gerektiğini 22 Ekim’de MİİV İşkân Müdürüyeti’ne⁷⁵ geç te olsa bildirebilmişti. Oysa, mübadillerin sıtma hastalığının kaynağı olan bataklık ve su birikintisi olan alanlardan başkaca yerlere taşınmasına yönelik uyarılar Eylül ortalarında yapılmıştı.

Mübadiller olumsuz sağlık koşullarında yapılan bir vapur yolculuğundan sonra Samsun’a gelmişlerdi. Değişik iklim bölgelerinden gelen mübadillerin özellikle sıcak iklimli⁷⁶ ve çevresinde bataklık bulunan alanlara yerleştirilmeleri, sıtma başta olmak üzere, çeşitli hastalıklara yakalanmalarına neden olmuştu. Sağlıksız mekânlarda yaşam mücadelesi veren bu insanlar arasında ölüm olayları daha çok dirençsiz bedenler ve çocuklar arasında görülmüştü.

Nitekim MİİV Vekili, Meclis’te Samsun mübadillerinin son durumlarının ele alındığı sırada sıkıntılı anlar yaşayacaktır. Canik Mebusu Cavit Paşa Meclis’te yaptığı konuşmayla bölgesindeki şikâyetleri dillendirdi. Ona göre, mübadiller,

⁷³ BCA, 272.79.72.3.11-1, 2. (4 Teşrini Evvel 1340-4 Ekim 1924)

⁷⁴ BCA, 272.79.72.4.10-4. (6.10.1340-6 Ekim 1924)

⁷⁵ BCA, 272.11.20.98.6-1. (22 Teşrin-i Evvel 1340-22 Ekim 1924)

⁷⁶ Seyfullah Çelik-Hayreddin Bacanlı-Hüsnü Görgeç, *Küresel İklim Değişikliği ve İnsan Sağlığına Etkileri*, Telekomünikasyon Şube Müdürlüğü, 2008, s. 10.

kendilerine uygun olmayan bölgelere sevk edilmişlerdi. *Bu durumdan Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti ve Vekâlet'teki eskiden beri toplama ve kanun korkusu olmayan görevli memurlar sorumluydular.*⁷⁷

Mübadele göçmenlerinin yerleşim alanları MİV kurulmadan önce SMİV tarafından belirlenmişti. Mübadillerden 20 bin kadarının asıl uğraşları dışındaki veya sıtmalı alanlara yerleştirilmeleri konusunda şikâyetler ve MİV'nin görevinde başarılı olamadığı Meclis'te hararetli tartışmalara konu olmuş, kuruluşundan itibaren dört Vekil değişimi yaşayan Vekâlet 11 Aralık'ta işlerliği sona erdirilerek görevleri Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı İskân Müdüriyet-i Umumiyesi'ne⁷⁸ devredilecektir.

Sonuç

Millî Mücadele sonrası İstanbul'da yaşayan Rumlarla Yunanistan'daki Türklerin karşılıklı olarak yer değiştirmelerini öngören mübadele gereği yüzbinlerce insan Türkiye'ye vapurlarla taşınırken, ülkemizdeki ihraç iskelelerinde yeterli sağlık ekipmanlarının bulunmadığı görülmüştür. Ömründe hiç deniz yolculuğu yapmamış mübadilleri Selanik'ten Samsun'a vapurla dokuz gün süren deniz yolculuğu yapmaları vücut dirençlerini düşürmüştür. Mübadillerin vücut dirençlerinin düşmesi, birçok hastalıkla karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur.

1923 yılından itibaren Samsun'a getirilen mübadillerin sağlık şartları taşımayan tahaffuzhanede temizliklerini yeterince yapılamamıştır. Hastalıklardan korunmanın en temel yollarından biri olan temizlik şartları yerine getirilememiştir. Ayrıca mübadillerin daha önceki yaşadıkları yerlerin coğrafi özellikleri dikkate alınmadan yapılan yerleşileri uyum sağlayamamalarına neden olmuştur. Nemsiz ve havadar yerlerden bataklık ve nemli yerlere yerleştirilen tütüncü mübadillerin vücut direnci bu farklılığı kaldıramamıştır. Yeterli beslenmekten yoksun mübadiller sıtma ve çeşitli hastalıklara yakalanmışlardır. Mübadillerin yerleştikleri yerlerde SMİV doktoru bulunmadığından mübadillerin sağlık durumlarının takibi yapılamamıştır.

1924 Eylül'ünde MİV ile SMİV'nin salgınlarla mücadele edecek yeterli doktor, sağlık elemanı, tesis ile kinine sahip olmadığı ve bölgedeki sağlık çalışanlarının görevlerini layıkıyla yerine getirmedikleri, sağlık hizmetlerinde organizasyonun sağlanmadığı görülmüştür. Tüm bu olumsuzluklar nedeniyle 1924 Eylülü ortalarında sıtmadan dolayı özellikle küçük yaştaki çocuklar arasında toplu ölümler yaşanmıştır.

⁷⁷ Pınar Şenşık, 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi: Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri ve Dönüşen Kimlikler, *Studies Of The Ottoman Domain*, Cilt: 6, Sayı: 10, 2016, s. 103.

⁷⁸ İnan, agm., s. 88.

MİİV ile SMİV bürokratları Samsun'da yaptırdıkları yerinde tespitlerle geçte olsa mübadilleri hastalığın kaynağı olan bataklığa yakın alanlardan daha havadar yerlere naklettirip gıda takviyesi yaptırarak vücut dirençlerini yeniden kazanmalarını sağlamışlardır. Böylelikle daha büyük çapta ölümlerin önünü geçilmiştir.

Ağırlıklı olarak arşiv belgelerindeki verileri değerlendirerek yaptığımız bu çalışmayla; Samsun'da çok olumsuz şartlarda yaşıyan mübadillerde ishal, dizanteri, fakru'd-dem-i amik, dahâme-i damar, za'fiyet-i umumiye bulguları tespit edilmiş, lekeli humma ve özellikle belgelerde humma-i sıtma, ısıtma şeklinde anılan sıtma bulgularından kaynaklı kayıplar verdikleri ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada ele alınan 1924 Eylül'ünde Samsun mübadillerinin yerleşti sorunu güncel medya ve TBMM'ne yansıyan tartışmalı konulardan biri olmuştur. Kamuoyu ve Meclis'te yanlış yerleşilerden dolayı baskı altında kalan Hükümet, diğer yerleşkelere göre sıtmadan kaynaklı ölümlerin daha fazla yaşandığı Samsun mübadillerini MİİV aracılığıyla yaşanabilir ortamlara naklederken, göçmen yerleşilerinde yapılan yanlışlıklar karşısında Meclis'teki muhalefete karşı savunusunu yapmaya çalışmıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı [BCA]

272.11.20.98.6-1 ;

272.79.72.3.11-1, 2 ;

272.79.72.3.15-1, 6;

272.79.72.3.16-1 ;

272.79.72.3.19-1, 2, 3, 4, 5, 6 ;

272.79.72.3.23-1, 2 ;

272.79.72.3.31-2;

272.79.72.3.32-1;

272.79.72.3.33-1, 2, 3, 4, 5 ;

272.79.72.4.10-4.

Kitaplar

- AKDUR Recep (1997) *Sıtma Eğitim Notları*, T.C. Sağlık Bakanlığı, Cem Web Ofset Ltd. Şti., Ankara.
- AKGÜN Seçil Karal-ULUĞTEKİN Murat (2002) *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara.
- ÇELİK Seyfullah-BACANLI Hayreddin-GÖRGEÇ Hüsnü (2008) *Küresel İklim Değişikliği ve İnsan Sağlığına Etkileri*, Telekomünikasyon Şube Müdürlüğü.
- DÜSTUR (1332), 2. Tertip, Cilt 5, İstanbul.
- ÖZDEMİR Hikmet (2005) *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Yayınları 104, Ankara.
- Reşit Galip (1930) *Dört Azgın Canavar*, Maarif Vekâleti Halk Kitapları Serisi No 3, Devlet Matbaası, İstanbul.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C 6, 1.02.1340.

Makaleler-Bildiriler

- AKÇA Bayram (2008) Lozan Barış Antlaşması'ndan Sonra Muğla Vilayetine Gelen Muhacirler, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 21, s. 17-32.
- AKDUR Recep (2006) Sıtma ve Sıtma Salgınları Tarihi, *Bilim Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 2, Ankara, 1-10.
- ALTINTAŞ Kürşat (1983) Sıtmanın Laboratuvar Tanı Yöntemleri, *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, Ankara, s. 322-328.
- ARI Kemal (2009) Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yaşanan Göç Olayları ve Sağlık Hizmetleri, *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Bildiriler (6-9 Kasım 2007 İzmir)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., s. 105-113.
- BAŞKAYA Muzaffer (2011) Cumhuriyetin İlk Yıllarında Samsun'da Sağlık Alanında Karşılaşılan Sorunlar, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, s. 73-91.
- ÇAPA Mesut (2001) Mübadele'de Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, s. 29-60.
- (1990) Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı, *Atatürk Yolu*, Cilt 2, Sayı 5, s. 49-69.
- DEMİRBİLEK Sinan (2012) Tek Parti Döneminde İnhisarlar, *ÇTTAD*, XII/24, s. 203-232.

- DUMAN Önder (2017) Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kocaeli Vilâyeti'nde Sıtma Mücadelesi (1923-1938), *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu IV (24-26 Mart 2017)*, s. 1235-1242.
- ERDAL İbrahim (2006) Türk Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardım Faaliyetleri, *A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, 40(25), s. 203-214.
- GÜNER Zekâ (2007) Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İskân Politikası, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi ICENAS 38 (10-15 Eylül 2007)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, s. 1453-1466.
- İNAN Canan Emek (2016) Türkiye'de Göç Politikaları: İskân Kanunları Üzerinden Bir İnceleme, *Göç Araştırmaları Dergisi*, c. 2, Sayı 2, s. 10-33.
- ÖZCAN Eda (2010) Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği, *ÇTTAD*, IX/20-21, Bahar-Güz, s. 55-75.
- ÖZKAN Orhan (1982) Atatürk Döneminde Sağlık Politikası, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 513, Ankara, s. 249-258.
- KORHAN Tuğba (2014) II. Dünya Savaşı'nda İzmir'in Sıtma İle Mücadelesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 31, Ordu, s. 371.
- MAZLUM Güngör (2014) Mübadele Göçmenleri (Çile Çiçekleri), http://www.lozanmubadilleri.org.tr/aramizma_gungormazlum.htm. html 22.05.2014.
- ŞENİŞİK Pınar (2016) 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi: Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri ve Dönüşen Kimlikler, *Studies Of The Ottoman Domain*, Cilt: 6, Sayı: 10, s. 84-120.
- TEKİR Süleyman (2017) Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'de Sıtma İle Mücadele Faaliyetleri (1923-1930), *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, Gece Kitaplığı, İstanbul, s. 397-420.
- TUĞLUOĞLU Fatih (2008) Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950), *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32 (4), s. 351-359.
- TURAL Erkan (2008) Bir Bürokrat Gözüyle Canik (Samsun) Sancağı, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. 17, S. 1, s. 75-91.
- YOLALICI Mehmet Emin (2004) 1922-1923 Yıllarında Samsun Belediyesi ve Çalışmaları, *Cumhuriyet'in 80. Yılına Armağan*, Ankara, s. 457-507.

Tezler

- LÜLECİ Abdullah (2009) *İstanbul'da Salgın Hastalıklar (1918-1922)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.
- PAÇACI Yadigar (2018) *Tek Parti Döneminde Salgın Hastalıklar: Sıtma Örneği (1923-1950)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- TEKİN Gürkan (2011) *Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nden Sağlık Bakanlığı'na (1920-2000)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.